

Besiktáslián, a költő.

Mégêrdics Besiktáslián egyike volt a legjelesebb s'legrokonszenvesebb örmény nemzeti költőknek.

Olvasóközönségünk előtt is előnyösen ismeretes néhány költeménye, melyek magyarra fordítva e folyóirat lapjainrégebben megjelentek.

Élet- és jellemrajzi adatokat szintén közöltünk már róla, ha bár akkor még arczképét nem birtuk.

Az említett adatok forrásául egy tifliszi német író, Arthur Leist. közleményei szolgáltak, a melyekben költőnk vonzó egyénisége meglehetősen ki volt domborítva.

Most, hogy immár arczképére is szert tehattünk, csak egy pár főbb mozzanat kiemelésére szoritkozva, kívánunk megemlékezni a rég elhunyt költőnek irodalmi működéséről; egyebekben a már közlöttekre utalva a magyarul olvasóközönséget, addigis, míg alkalmunk lenne újabb átültetéseket eszközölni az ő ragyogó költészetéből.

„Jerk“-jei, vagyis az általa irt „dalok“ a keleti örmény szalonokban — főleg az ottomán főváros előkelő örmény köreibben — általános közkedveltségre és népszerűségre emelkedtek; s megzenésítve mindenütt széltenben daloltatnak.

Mindazonáltal tán legszebb költeményének a „Zeituni ütközet“ című, hazafias szellemtől lángoló hőskölteményét tekintik; a melyről e helyen is különösen meg kell emlékeznünk.

Besiktáslián-nak e híres költeményét magyar fordításban még nem birjuk, — de a török fővárosban, hol költőnk élt és dalolt, s az egész Keleten, hol csak művelt örmények laknak, mindenütt ismerik ünnepelt nevét és „Zeituni ütközetét.“

Az örmény haza iránti szeretete — Leist szerint — főleg azon dalaiban lép föl legjelentékenyebben, melyeket ő az 1862. évben irt, a zeituni fölkelés idején, s a melyekkel honfitársai körében rendkívüli lelkesedést keltett.

A törökök elleni ütközetben megsebesült örmény hősök leghőbb vágya, hogy az általuk kivivott győzelem hire eljusson övéikhez, Zeitun-ba. A „Zeituni ifjú“ — a költemény főalakjának — anyja is, ki éjnek idején fiának holttestét keresi a csatatéren, elnyomja fájó érzelmeit, — s belevegyül a diadalzajába!...

Besiktáslián-nak (mint kiválóan lyrai költőnek), egy másik — a tavaszi hangulatot a honvágy érzelmeivel egybeolvasztó, szindús költeményéből — soraink befejezése gyanánt, álljon itt az utolsó versszak, egyik íróársunk fordításában:

„Szellő, madár, ha erre szállsz,
Arménia' pusztáin át;
S te kisded patakocska, bár
Iszap' homálya szállna rád:
Hazámból jösz, — siess felém,
Mint hű rokon fogadlak én!“

Sz. K.

Habozás.

— Kh. P. költeménye. —

Szívemben két érzés vívja bős csatáját,
S érezteti velem hatalmának árját.
Sorsomnak gyeplőjét, — oh! melyiknek adjam?
Életem irányát, jaj melyikre bizzam?

Tündérszép hölgyemnek szemei gyujtanak,
Sem éjjel, sem nappal nyugodni nem hagynak,
Fogolyjá tették már szívemet, lelkemet
Od' adnám érette egész életemet....

Ám de bus hazám is sebeit mutatja,
Szabadsága veszve, zsarnok pusztit rajta,
Sírva mérlegelem, melyikre hallgassak?
Küzdelmem iszonyú, — szívem majd megszakad...

Isten veled lányka! bucsút veszek tőled,
Hazámért szenvedem e keserüséget,
Választásomnak bár mily nagy is az ára,
Hallgatok hazámnak vész kiáltására!...

Simay Gergely.

Örményország fővárosa

a Bagratidák alatt.*)

II.

Muravieff utleírásának második kötetében**) igen érdekes rajzát adja Áninak és környékének.

Miután hosszabb ideig gyönyörködtünk, ugymond, Áni látképében, leszállottunk az Árpácsái felé, a melynek meredek partjainál szintén láthatók régi építmények romjai. A hajdani Áchurián vagy Árpácsái Áninak közelében foly két függélyes szikla között. Megérkezve a sziklás mederszélre, még egy emelkedést láttunk magunk előtt. Itt vannak szétszórva Áni bús romjai. Három emeletes mosea volt ennek a halomnak tetején, magas minarettel. Kalauzunk jobbra, a sziklák szélén vezetett ez épület felé. Utközben magas ivezethez jutottunk; hajdan kapúnak volt ez a része, melyhez a folyóra merészen rávetett s romjaiban még ma is látható hid vezetett.

„Én Bágrád, Árkátzuni Záropái fia, emeltem ezt a kapút, mely Szent-Gergely kolostorához vezet az... esztendőben.“ Ez a felirat olvasható a magános kapún, — és a közelében, a szikla szélén, látható még ma is a Szent-Gergelyről elnevezett

*) Khanikoff N., Voyage a Ani, Capitale de l'Armenie sous les Bagratides. (Revue Archeologique. Paris. XV-e année).

**) Géorgie et Armenie, 2-ik kötet, 272 lap.

női kolostor. Vörös kövekből épült, az ecsmiádzini kolostor mintájára. Keletkezése az ezredik évbe, I. Kákig korába nyulik fel. Ez a fejedelem arra szánta, hogy családja tagjainak a temetkezési helye legyen. A temploma még fennáll, de valamennyi szomszédos épület romokban hever. Alant láthatók még a cellák s a sziklákba vésett üregek s valamivel feljebb a bejárója egy nyílt csarnoknak, mely hajdan a kolostor mellett vonult el s a folyóhoz vezetett, de a melynek boltozatai már bedőltek.

Kissé távolabb, mely üreg szomszédságában, a melyet feneketlennek tart a nép, másik templomnak a romjai láthatók. Innen egy ösvény tetejéhez vezet a halomnak, melyen Áni fekszik. Az első építmény ez ösvény mentén magában a városban egy pompás templom volt, arabeszkekkel ékesítve; elegans kapúja keleti stílusú porphyroszlopszaton nyugodott. A kapún még látható a Megváltó alakja s a szent Szüzé egy alvó ember mellett, fölötte pedig a levegőben szárnyaló három angyal. A külső iversarnokon, melyet vörös oszlopszat tart, különös festmény nyomai láthatók: meztelen nők, alkalmasint furiák, kigyók által körülfonva. Nehéz megérteni, hogy ez a mythologiai symbolum miként jutott egy keresztény imaház benyilójára.

A templom belseje beosztására és festményeire nézve teljesen megegyezik a görög egyházakkal. A bejárattal szemközt Máriának alakja tűnik fel, karjaiban a csecsemő Jézussal: alantabb az Üdvözítő, a mint az áldozatban apostolait részesíti. Legalól különböző szentek alakjai, a melyeknek görög nevei közül kibetűzhetni még a Miklósét, Leontiusét és az Aristagesét, Nagy szent Gergely fiáét. Az oldalfalakra ráfestették Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának és Mária mennybemenetelének jeleneteit.

Görög és georgiai nyelvű minden felirat a templomban, a mely körülményt Örményország egykori fővárosában feltűnőnek kellene találnunk, ha az oltárfal külsejére vésett ez a felirat: „Ez a templom Sáhinsáh a tabeg-spasalar alatt, a 700-ik esztendőben (a keresztény időszámítás 1251-ik évében) épült“ fel nem világosítana arról, hogy a templom létesítése arra az

időre esett, a midőn Áni a georgiai királyok hatalmában volt. Az atabeg-spasalar, Sáhinsáh (főnök, királyok királya) nevet Nagy-Szárkisznak az unokája vette fel. Atyjának, Zachariásnak halála után nagybátyjának, Jánosnak a gyámsága alatt maradt, ki a görög ritusra tért át s unokaöccsének nevében ezt a templomot a szent Szűz tiszteletére emelte. A Mária mellett levő alvó ember, melyről imént említést tettünk, alkalmasint őt ábrázolja.

Nem messze ettől a templomtól a város keleti szélét jelzik egy óriási kapunak a romjai s a hozzá tapadó faltörmelékek. Ennek a helynek szomszédságában elszigetelt emelkedett ponton feltűnő architektúrájú kerek templom állott, a mely mindenik emeletének tizenkét ívével Omárnak jeruzsálemi moseájára emlékeztet. Belsejében is fennmaradtak a festmények nyomai. Ott, hol az oltár állott, a Megváltót láthatni az arkangyalok által körülvéve, a többi fülkékben pedig a négy evangelistának és szenteknek képei. Valamennyi felirat örmény nyelven van szerkesztve; az egyik, melyet az ajtó fölé illesztettek, elmondja, hogy ez a templom Péternek a patriarchasága idejében, Szêmpád Jánosnak, Kákig király unokájának az uralkodása alatt épült.

Az út innen a hatalmas székesegyházhoz vezet, a mely Kákig királynak és nejének egy georgiai herczegnőnek a rendeletére épült. A közbeeső egész terület, a mely hajdan kétségkívül legszebb része volt a városnak, romokkal van elborítva. A székesegyházat Áninak valamennyi építményétől megkülönbözteti nagy terjedelme és tiszta örmény stylje. A falakba vésett alakok helyettesítik itt a festményeket. A templom kupolája beomlott, de az erős falak daczolnak a földrengésekkel és az időjárás viszontagságaival.

Kákig király fényes palotája a templom közelében állott. Vajmi nehéz azonban a romoknak óriási halmozában megkülönböztetni a királyi lak nyomait. Magányos minaret emelkedik a helyén, mintegy tanújele a nagy pusztulásnak. Mögötte kerek templom látható, a mely teljesen megegyezik a Szêmpád által épített imaházzal.

Nem messze a székesegyháztól a meredek folyam-

part szélén áll az a szép mosea, a mely már a távolból magára vonja az utazó figyelmét. Alkalmasint Áni első emirjének Manutse-nek az unokája, Phadlun építtette. Felső emelete megőrizte az egykori nagy disznek a nyomait. Hat jó karban levő vörös oszlop látható a moseának belsejében s tizenkét oszlop tartja a sakkáblaszerűen vörös és fekete kockákkal borított mennyezetet. Az oldalfülkéket s az oszlopok fejezeteit számos arabeszk ékesíti s a padlózatnak fenmaradt részei is sakkáblához hasonló rajzot mutatnak. A moseának ablakaiból megkapó kilátás nyílik az Árpácsái balpartján elnyúló széles rónára s magának a sziklákkal szegélyezett folyónak kanyarulataira.

A város déli széle felé irányozza az utazó lépteit s csakis erről az oldalról hozzáférhető tornyos citadella, melynek lábainál zajos csobogással egyesülnek az Árpácsái és az Álázá hullámai. Ott, hol az áradatuk legsebe-sebb, magános sziklán egy kolostor áll, melyet védett fekvése megóvott az emberek támadásaitól s az idő is mintegy elfelejtett ezen a puszta helyen. A citadellát erről az oldalról kettős fal védte, a mely tornyaival együtt romokban hever. E romok mellett lehet még három templomnak a maradványait látni, a melyek a falakon kívül voltak, mint egy jelképei a minden erődtésnél hathatósabb védelemnek. Az a halom, melyen egykor a citadella állott, romokkal van ma elborítva. Itt volt hajdan a Bágrátidáknak s Áni emirjeinek palotája. Csak három ivezet maradt fenn belőle, melyek közül a középső két emeletes. Diszítései hasonlók a Phadlun moseájában láthatókhöz, s meglehet, ugyanazon művész kezéből eredtek.

A letűnő nap utolsó sugarai világitották meg Áni területét s a környező mezőket, a midőn Muravieff és társai a királyi várerőd rommaradványainak búcsút mondtak. Néma volt körülöttük minden, mint a sír. Csak az idegen utazóknak egymás közt folytatott beszélgetése zavarta meg a pusztulásában is felséges helynek temetői csendességét!

— A harmadik közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

Mi a te fájdalmad?

Mi a te fájdalmad,
Tán erdő borúja?
Úgy én leszek rajta
Vigasz csalógiánya.

Mi a te fájdalmad
Sötét nehéz felleg?
Jer forró szivemen
Ömölj ki, pihenj meg!

Mi a te fájdalmad
Elhervadt kis virág?
Forró e szív, éltet,
Reményt és üdvöt ad.

S volna bár fájdalmad
Örök seb élteden,
Az is begyógyul majd
Szerető szivemen.

Bányai Gratiana.

A hazai örmények létszáma és örm. kath. jellege.

A dicső multú, de már több mint 500 év óta leigázott öt millió lelket számláló örmény nemzetnek alig $2\frac{2}{5}\%$ -a alkotja az ugynevezett örm. kath. egyházat. Tehát a Rómával egyesült 5 érsekség és 14 püspökség alatt élő mintegy 120 ezer hívővel szemben ma is túlnyomóan örmény keletiek (luszávorcsnágán); azonban a gregoriánus vagyis Szt-Gergelyről elnevezett örm. kel. egyház a vele analognak látszó gör. kel. egyházzal nem tévesztendő össze. Sőt az ecsmiádzini katolikusok a kath. anyaszentegyházzal bizonyos viszonyban lenni is látszanak, a mennyiben magukat Illuminátor utódainak tekintvén: jelenlegi főpátriárkájuk magát Krikor Luszávorics után időrendileg az 183-iknak vallja, s a hívek magukat „luszávorcsnágán“ néven nevezik. A haj-

danában független örmény állam egész a XIV. század elejéig ugyszólván a keresztény hit védőbástyájául szolgált, melyet már Kr. u. a második században megismert, azonban nemzetet és királyt csak Világosító-Szt-Gergely apostoli működése térített 305-ben Kr. u. a római kath. egyház kebelébe.

A nemzetek egyháztörténetében az örmény egyike az elsőeknek, melyek a kereszténység tanait befogadták, és felekezeti különbség nélkül nemzeti apostolaként tiszteli ma is Illuminátort az a törzslakosság, melynek őstörténelme egész a Kr. előtti 3500-ik év mythoszi világáig, Jáfet dédunokájáig: Háikig nyulik vissza, mint a kit az örménység törzsatyjának tekint s országát róla Hájasztán-nak nevezte el.

Örményország, ez a nemzeti királyság állotta utját annyi századokon át a pogány invázióknak, melyeknek végül maga is martalékává lett.

S már félévezred óta ázik könytől és vértől az örmény föld, az emberiség bölcsője, melynek Ararát hegyén a bibliai vizözönkor Noé bárkája megállapodott; és íme, a keresztény uralkodók napjainkig tétlenül hallgatják egy szerencsétlen nép vérlázító jajkiáltását.

S ámbár Konstantinápoly két keleti és egy kath. pátriárkának a székhelye: mindazáltal e főpapok könyörületre indító szózatai is a pusztában hangzanak el a mohamedánizmus fékvesztett gyűlöletével szemben.

Az örm. kath. primás (hivatalos czímen: a cilicziai pátriárka Ó Boldogsága) pláne még a schizmatikus testvérek lassan csillapodó bizalmatlansága miatt is nehéz helyzetben látszik lenni.

Nem régiben hire kelt, hogy XIII. Leo pápa Ázárián István Péter pátriárka primási főfenhatóságát az összes, más európai országokban élő — Reclus szerint mintegy 60000 — örménységre is kiterjeszti, de a kitört törökországi vérengzések, úgy látszik, hogy egyelőre e szép tervnek is utját vágják.

*

Az egységes katolikus jelleg hazánkban a 3 törvényileg is egyenjogositott szertartás körül csoportosul, s

bár a dogma szempontjából nincs is különbség, azonban az oltárnyelv, liturgia s egyes sajátos egyházi szokások egészen elütő jellemvonást kölcsönöznek a hazai lat., gör. és örm. szertartású katolikusok egymástól teljesen különböző alapon kifejlődött egyházi életének. S ezek a külső formai eltérések adják meg az illető rítusok különleges jellegét is.

A beköltözött schizmatikus (eutychiánista) örményeket Verzár Auxenti us apostoli helynök és fölszentelt örm. kath. püspök vezette vissza az egyetemes egyház kötelékébe, tehát a hazai örménység örm. kath. jellege magyar földön fejlődött ki s majdnem 200 éves kitartó küzdelem után újra csak itt az erdélyi Kárpátok közt akar egy autokepál egyházi szervezet révén betetözést nyerni.

Az örmény katolikusok egy nyílt sebe fog ezáltal orvoslásban részesülni, ha különálló és független püspöki székük betöltésére irányuló és törvényesen is elismert jogukat a rég megérdemelt állami támogatás mellett már végre valahára gyakorlatilag is érvényesíthetik.

Magyarország mintegy tíz milliónyi katolikus lakossága, mint említettem, 3 rítusra oszlik fel u. m. a latin, a görög és az örmény szertartásra, mely két utóbbinak a hívei együttvéve az összes magyarhoni katolikusoknak csak $\frac{1}{3}$ részét képezik.

S habár a hazai örmények létszámát bizvást 20 ezerre tehetjük, mégis a legutóbbi népszámlálás alig 4000-ben állapítja meg azon örményszármazású honpolgárok számát, kik magukat az egyéni lapokon ilyenekül vallották.

Igen, de helyes-e ebből következtetni az örmények tényleges létszámának a megállapítására?

Bizonyára aligha.

Sőt még ha a népszámlálási lapokon az „örm. kath.“ rovat ott is szerepelt volna, mint a hogy eddig tényleg mellőzve volt, még akkor is hány meg hány örmény családot vezetett és vezetne félre a lat. szertartás eleinte kénytelen, később pedig megszokott használata, továbbá az elhomályosult örmény öntudat, a nemtörődés, és végül

az álhiúság, mely örménységének, ha nem is eltagadására, de legalább elburkolására impulzust ad.

És ez a körülmény a legfurcsább világot vet egyes örmény elemek megtévesztett és ezáltal ősi leszármazásukat talán öntudatlanul lábóal tipró ferde gondolkozására. Hiteles források alapján be van bizonyítva, hogy a betelepüléskor már 3000 örmény család költözött be, ha pedig csak a minimumot és így a legkedvezőtlenebb számarányt vesszük alapul: akkor is legalább tíz ezerre kell tennünk a Moldovából Erdélybe bevándorolt örmény karavánt.

Azóta $2\frac{1}{4}$ század zajlott le az érületben teljesen elmagyarosodott örménység felett, de mindazonáltal sem számottevő kivándorlásról, sem az örmény származású családok oly mérvű kipusztulásáról nem birunk tudomással, illetve hiteles adatokkal, mint a melyek e népfaj országszerte szétszóródott elemeit stagnációval vagy pláne megtizedeléssel fenyegette volna.

Hogy mennyire ingadoznak e téren a vélemények, abból is kiviláglik, hogy a különböző szakírók ugyszólván homlokegyenest ellenkező számadatokkal czáfolják meg egymás állításait.¹⁾

Pl. Metzburg osztrák statisztikus 1830-ban az ausztriai örménységet 6000-re, a magyarhoni örmények számát pedig 7500-ra becsülte; Csörnig 1846-ban kiadott Ethnográfijában a galicziai és bukovinai örményeket 5380, a magyarországi és erdélyi örményeket pedig 12000 főre teszi.

Köváry László „Erdély statisztikája“ cz. becses munkájában (Kolozsvár, 1847. 191 lap) így ír: „Mínt hogy alig van falu, hol örmény ne lakjék, városainkban pedig a kereskedők belőlük telnek, számukat bátran tehetni 10000-re.“

Csákêdsián Efrem „Örmények történelme“ — Bád-muthiun Hájocz — munkájában (Bécs, 1872. 410 lap) Ausztriában 6000 és Magyarországon 15—18000 örmény lakosról tesz említést.

¹⁾ V. ö. Armenia I. évf. 86. és 153 lap.

1887-ben pedig Gochlert Vincze dr. a „Rundschau für Geographie u. Statistik“ cz. folyóiratban közzétett értekezésében az egy milliót megközelítő európai örménység Ausztria és Magyarországon élő elemeit együttesen is csak 7500-ban állapítja meg. Gochlert adatainak hitellességére egyenesen ráczáfol a lemergi örmény konzisztorium 1891-iki hivatalos összeírása, mely 49 örmény papnak 3993 hívó felett való lelkipásztorkodását igazolja és egyúttal 907 nem-egyesült örményről tesz említést.

Ha már most ehhez vesszük a latin ritus szerint élő lengyelörményeket is, akkor bizonyára megtöbbszörödnék ez az 4000-nyi népesség.

Az 1890. népszámlálás 3523-ban állapítja meg hazai örmény anyanyelvű hitfeleink számát, tehát így is az 1880-iki kimutatás 3320 lélekszámával szemben több mint 6% gyarapodásról lehet szó.

Ha tekintetbe vesszük a 48 előtti népszámlálási adatok megbizhatatlanságát, mit Keleti Károly statisztikusunk is megerősít, továbbá ha a két legutóbbi összeírásnak az örménységre feltűnően kedvezőtlen eredményeit vizsgáljuk, nem csodálkozhatunk, ha Gopcsa László dr.¹⁾ egyéb megbízható adatok hiányában, daczára az 1890. népszámlálás kimutatásának, mégis nyugodt lelkiismerettel megháromszorozza a hazai örménység hivatalosan megállapított, de nagyon is sántító statisztikáját. És így is csak ott vagyunk, a hol a mádi zsidó t. i. az örmények éppugy beköltözésükkor, valamint Kövály szerint egy félszázad előtt, sőt a Pallas Lexikon szerint napjainkban is mindig és mindig csak 10000-en voltak, vannak és talán lesznek is az idők végeig.

Hogy a ritus használatának milyen nagy befolyása lehet az anyanyelv, illetve a nemzeti öntudat megtévesztésére, legjobban az a körülmény bizonyítja, hogy az oláh egyházmegyék görög ritusú magyar lakossága tíz év alatt 160000-ről felényire szállott alá vagyis oláhvá lett.²⁾

¹⁾ Lásd „Erdélyi Múzeum“ 1895 évf.

²⁾ V. ö. Denkó K. dr. „Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kultur politika“ (1897.)

Már most az örménységnek egyre növekvő szét-
szórodása is inkább csak a latin ritus szerint élhető
örmények számát gyarapította, mint a mely körülmény
e népfaj természetszerű szaporodási hányadát túlnyomólag
egyenesen a magyar elem közé olvasztotta be.

Ebből kifolyólag az igazságot vélem megközelíteni,
ha a még mindig nagyon pesszi-misztikus tize-
zernyi számarányt jóval magasabbal helyettesitem.

Minden elfogultság látszatának a kikerülése céljából
nem hivatkozom ezúttal kedvezőbb vagy pláne túlzott
nyilatkozatokra, mert már is érzem, hogy tulajdonképeni
thémámtól igen messzire elkalandoznék, de a midőn a
hazai örménység „örm. kath.“ jellegéről akartam szólni,
föl kellett említenem az elmondottakat, hogy rámutat-
hassak az örmények hivatalos és tényleges létszáma közt
valóban fennálló nagy különbségre.

Tehát az örmény anyanyelvűeknek s így eo ipso örm.
katholikusoknak összeirt és a magyaranyelvű és lat.
szert. katolikusok rovatába került örménység egymás-
közti viszonyából kifolyólag nincsen kizárva, hogy oda
ne következtethessünk, miszerint e hazánkat lakó népfaj
hozzávetőleges létszámát legalább 15—20 ezerben ne
lehessen megállapítanunk.

Az 1672-ben kompakt tömegben beköltözött moldovai
örménység csak a szabadságharcz elfojtása után kezdett
az elnéptelenedett anyaországbeli vidékek felé s így
többek közt különösen a bánszágba gravitálni, míg egyes
örmény kereskedők leginkább Bécsben alapítottak üzle-
teket, kiknek utódai jobbára még ma is élnek. Az előbbie-
k, mint vagyonos elemek földbirtokot szereztek s magyar
mágnásokká és gentrykké váltak, utóbbiak ellenben, mint
szorgalmas kereskedők, vagyontra épen külföldi üzleteik
révén tettek szert.

Igaz, hogy egy kis néptöredék számbeli erejének
szétforgácsolását a legcsekélyebb elszórodás is gyengíteni
szokta, mindazáltal azt nagyobb mérvben egyik rendbeli
lakhely változtatás sem — a bécsi épen nem — ingat-
hatta meg.

Hisz a magyar délvidékre települtek különben is a magyar korona területén maradtak s legfőlebb csupán az erdélyi örm. kath. plébániák lélekszámának az apadását okozhatták.

Különben a családi, rokoni és faji összeköttetések az Erdélyből kiköltözött és a hon maradt örménység között, ha az idők folyamán meg is lazultak, de napjainkig sem szüntek meg. Így a kivándorlás, mint érv alig jöhet számba.

Felhozhatják némelyek azt, hogy a vegyes házasságok is apaszthatják az örmények számát, a mennyiben különösen a nem örmény férfival házasságra lépett örmény nő gyermekei az örménység köréből lassanként kiválnak.

Ez részben igaz, de ha azt tekintjük, hogy az ilyen házasságok alig csak egy öltő óta kezdenek nagyobb arányokat ölteni, ez a körülmény sem engedhet arra következtetni, hogy az örmények létszáma rohamosan megfogyatkozzék. Hiszen tudnék példákat felhozni, hogy az örmény származású nő nemcsak magyar vagy német nevű férjét és gyermekeit, de sőt unokáit is örmény hagyományokkal neveli, illetve veszi körül, sőt utódait előszeretettel ismét örmény egyénekkel is házasítja össze.

Tehát a mi elvész a réven, visszatér a vámon.

Pláne ismerek nem-örmény férfiakat, a kik még örmény nejük halála után is a családjukban meggyökeresedett örmény szokásoknak hódolnak, az örmény konyhát kultiválják és Szent-Gergely napját kegyelettel megünneplik.

Ha fordulnak is elő egyes esetek, hogy a vegyes házasság némelyeket kivetköztet az örmény szellemből, vagy pláne az utódokat végképen eltereli az ősi hagyományoktól: mindazonáltal ez még nem ok arra nézve, miszerint a számbeli apadásnál nagy súlyt kellene reá helyeznünk.

Legfontosabb és mindenesetre legszámbevehetőbb körülmény azonban az — elmagyarosodás.

Ennek a feltartóztatlan hazafiás tünetnek a természetes következménye az, hogy az örmény anyanyelvnek fokozatos térvesztése folytán ma már legfőlebb 50% érti

vagy beszéli őseinek a nyelvét, holott az állam nyelvét beszélő ugynevezett idegen ajkú magyar honpolgárok sorában az örménység első helyen áll.

Az elmagyarosodásnak az arménizmus rovására vagy legalább is meggyengítésére bekövetkezett ily páratlanul nagy mérvű befolyását egy részt az érzületben, de másrészt a szétszóródásban kell keresnünk.

Mindazonáltal, ha egyes elszármazott családoknál — elszigetelt helyzetüket tekintve — úgy vallási, valamint társadalmi viszonyok az örmény néprajzi együvértartozás szálaít megis lazították: a keblükben magukkal vitt kegyelet és gyermekkori emlékek még utódaikban sem halványíthatták el teljesen faji tulajdonságaikat.

És mert az örmények nyelvben és érzületben egyaránt jó magyarokká lettek, sőt — nem szemrehányásképen mondom — talán fajuk iránti kötelmeiket, ha időlegesen nem is teljesíthetik: ez nem ok arra, hogy őket azért jó örményeknek is ne tekintsük.

Az örm. kath. jelleg, ez a mindnyájunkat láncszemenként összetartó és szét nem szakítható szellemi kapocs, ez az őseinktől örökölt vallási összetartozás lesz hivatva a hazai örménység összes elemeit újra szorosabban egybefoglalni.

Ezért van legnagyobb szükségük az örményeknek egy külön püspökre, mint a kinek a kezeiben fognak összefutni az örm. kath. hivek lelki világának összes szálaít.

S ezekből az összefutó szálaítból csak úgy fonódhatik a magyar hazafiság és az örmény fajszeretetnek az egész örmény népet átövező erős köteléke, ha az örm. kath. jelleg legfényesebb jelképe, az örmény püspöki szék mielőbb betöltetik. Addig is a hazai örménység elemeit minden kézügyben eső eszközzel ez a megvalósítandó eszménykép van hivatva összefűzni. Azonban ma már, a midőn az örményeknek tíz év óta egy kitünően szerkesztett folyóirata és 2 év óta egy mindinkább fejlődő hetilapja van t. i. az Armenia és a Szamosujvár, a szellemi közösséget fentartani és ápolni czélozzák: ez a szempont is kedvezőbb elbirálás alá esik. Mert míg egyfelől ezen, hogy úgy mondjam, elsősorban „örmény“ érdeke-

ket szolgáló orgánumok, másfelől pedig maga a magyar sajtó is újabb idő óta mind élénkebben tájékoztatják az ország közvéleményét az örménység tervbe vett alkotásai és ügyei felől.

Tehát a teljesen elszigetelt örmény családok is nap-
nap után tudomást szerezhetnek az erdélyi örménység hazafias, de összetartásra buzdító mozgalmairól.

*

Ha már most elfogadjuk azt a föltevést, hogy tényleg közel 20 ezernyi, ha mindjárt szétszórt létszámmal is bír az örménység, az a kérdés merül fel, hogy vajjon azok, a kik közülük pap és templom hiányában a lat. szertartást követik, nem-e azért mégis csak örm. katolikusok?

A „Magyar Állam“ f. évi 40. számának egy Budapesten alakítandó egyházközség érdekében közzétett cikelyéből a következőket olvastam:

„Az elmúlt évben megalakult ugyan a ruthén egyházközség. Irták is a lapok, hogy az erzsébetvárosi régi templomot fogják megkapni. Ez ellen azonban a hatalmas pártfogásokkal dicsekvő örmények azonnal akciózt indítottak, mondván, hogy a templom nekik kell.¹⁾

Megjegyzendő, hogy az itteni örmények sokkal kevesebben vannak, mint a görög katolikusok s hogy szertartásuk sokkal kevésbé különbözik a latintól, mint a miénk, s hogy végre rájuk nézve, kik az ó-örményt úgy értik, mint a latint, — a helyzet sokkal türhetőbb.

Nem akarok azonban az örmények ellen irni, de tény, hogy a baj nálunk veszélyesebb és az anomália, melyben vagyunk, hasonlíthatlanúl képtelenebb.

Ő szentsége a pápa számos rendeletet adott ki, melyben az egyetemes egyház fejéhez illő módon határozottan kijelenti, hogy az egyház a keleti ritust minden időkre fenn akarja tartani a maga tisztaságában.

Erre nézve határozott parancsokat adott ki úgy XIII. Leo, mint elődje IX. Pius, hogy minden katolikus csak a saját szertartását kövesse s egyik ritusról a másikra a

¹⁾ Biztos forrásból a múlt nyár folyamán Budapesten egy ertesültem, hogy ezt az ügyet Molnár Antal dr., Szamosújvár sz. kir. város orsz. képviselője zajtalanul bár, de sikeresen munkálja.

hiveket átesábitgatni, vagy pláne áterőszakolni senki meg ne próbálja...

Ha a saját görög ritusunkat elhagyjuk és Róma engedélye nélkül a latin ritusra átmegyünk, akkor is ellentétbe jövünk az egyház fejének akaratával, sőt egy okkal több okot szolgáltatunk arra, hogy a keletiek az uniótól idegenkedjenek, látva, hogy előbb-utóbb csak latinokká kell válnunk.

Ez a fontos és épen ez okból terjedelmesen idézett indokolás előbb feltett kérdésekre is a legvilágosabb és a legcsattanósabb feleletet adja meg.

Hiszen Krisztus helytartói minden kétséget kizárólag kijelentették:

„*Quum rituum varietas in sua eademque fide catholica peculiare Ecclesiae militantis decus consistat, hujus varietatis in sua integritate conservatio rei catholicae interest.*“

Tehát a ki örmény eredetű és így örm. kath. családból származik vagyis örmény nevet és vért örökölt, annak az ivadékai, ha szükségből más rítus szerint is éltek, mindazonáltal annyival inkább se veszíthették el örm. kath. jellegüket, mert a rítus megváltoztatását a kath. egyházban első sorban maga a pápa tilalmazza.

Ennélfogva ilyesmi Róma különös engedélye nélkül nem hogy nincs megengedve, hanem egyszerűen törvénytelen is volna.

Ami pedig törvénytelen, az semmis. Hiszen ha ez nem áll, akkor miért keletkeztek az egyetemes római egyházban a különböző keleti rítusok?

A rítus fölcserélhetése könnyen arra a tévhitre vezethet, hogy a kath. szertartások között csak látszólagos paritás van, miből kifolyólag a latinizálástól való s még mindig el nem oszlatott félelem a keleti katolikusoknál csak növekednék; és ezzel nem a hasonló oltárnyelvvel élő szakadár fajrokonok közelednének az unióhoz, hanem megfordítva, épen az egyesültek hajlanának a schizma felé. Már pedig ennek nem az előmozdítását, hanem megakadályozását tűzte ki a pápaság legszebb feladatául.

Sőt épen az unio előbb-utóbb való megkönnyítése céljából kanonizálta a Szentszék a latinnal egyenrangú görög és örmény liturgiát.

Ez a hitem és meggyőződésem vezetett, a midőn „A hazai örménység jövője“ cz. művemben (IV. fejj. 13 lap) ezt a kérdést az örménységre vonatkozólag így értelmeztem:

„A vallás terén is kötelességünkben áll lehetőleg mindig csak örmény papot venni igénybe, a hol pedig ezt nem tehetjük, igen is élhetünk a lat. szert. kath. egyház törvényei szerint is — a nélkül, hogy ez által örm. kath. jellegünket elveszítettük volna.

Sőt minap¹⁾ XIII. Leo pápa elnöklete alatt és a keleti nem lat. szert. kath. egyházaknak a róm. kath. egyházhoz való viszonyát szabályozó értekezlet eredményeként, a pápa Ő Szentsége egy enczyklikát is tett közzé, a melynek értelmében a keleti katolikusok és így az örmények is minden akadály nélkül visszatérhetnek, ha papjaik hiányában attól eddig megfosztva voltak — ősi örmény rítusuk használatához.“

Sőt a pápai bölcsesség ezt a rendszabályt még a papságra is kiterjesztette, mire élő példa, hogy a lemerbergi örm. kath. egyházmegye területén Secsepajnszki Károly, Vojdág Viktor és Tomasevszki Ede személyében maig is működő örm. kath. lelkészek, mint volt lat. szert. papok léptek át nem régiben az örmény rítus szolgálatába. Természetesen szemeim előtt első sorban az örmény plébániáktól elszármazott azon elemek lebegnek, a melyek városon a latin, oláh falvakban pedig esetleg a görög rítus szerint is minden aggály nélkül élnek és élhetnek, a nélkül, hogy nemzeti rituális jellegüket egy kényszer-helyzet miatt elveszíteni szándékoznak avagy abból pláne örökre kivetközhettek volna. Igazságérzetem azt sugallja, hogy az ad hoc nem érvényesíthető jog végleges jogvesztést talán még sem vonhat maga után, s így a tényleges vallási gyakorlat az örm.

¹⁾ 1894. november havában.

kath. jelleg megszüntetésének nem is praejudikálhat. Tehát egyik ritusnak sem állhat jogában, hogy a más ritusbeli-eket, azért mert nála kénytelenek a lelkiekben vigaszt keresni. külön pápai engedély nélkül mintegy hallgatólag végképpen bekebelezetteknek tekintse.

Hiszen csak ennek az elvnek az érvényesülhetése nyújthat oltalmat a különböző ritusok szétszórt szigeteinek, mint a minő hazánkban az örmény szertartás. Máskülönb az egyetemes egyház kedvezőtlen viszonyok közt élő ritusai, illetve ezen ritusok ugynevezett diasporái egyenesen visszafejlődésre volnának kárhozthatva.

Ezt azonban a Szentszék sem óhajtja. Már most minek kell ebből következnie? annak, hogy mindazok az örmény származású hitfeleink, a kik csak latin misét hallgathatnak vagy csak latin papot vehetnek igénybe s egyáltalában csupán a latin egyház szabványai szerint élhetnek, azért még sem váltak tényleg latinszertartású katolikusokká, mert örmény ritusukat Róma engedélye illetve jóváhagyása nélkül vagy pláne tilalma daczára elhagyniok nem áll hatalmukban. Hiszen a mint a budapesti gör. katolikusok sem vesztik el gör. katolikus jellegüket, ha latin vagy schizmátikus templomba kénytelenek is járni, éppugy áll ez a szabály az örmény hívőkre nézve is. Ezen állításomat igazolja a „Fővárosi Lapok“ f. évi 32. számában megjelent vezércikkely következő passzusa:

„A görög ritusról a rómaina és viszont az áttérésnek helye most sincsen; mert a dogmák teljes azonossága mellett értelme sincsen. A görög katolikusok, a hol községük nincs, minden vallási aggály nélkül tanulják a r. kath. vallástant és áldoznak egy szín alatt.

Igy van ez például Budapesten a nem csekély számú g. kath. intelligenciánál, a minek mindenütt nem ritka következménye, hogy görög katolikus szülőknek gyermekei pápai engedély nélkül egyszerűen elanyakönyvelés és rituális megszokás alapján végképpen a római (latin) rituson maradnak.“

Analog helyzetben van a hazai örménység is, minél fogva az, a mi a latin és görög szertartás egymásközi

viszonyára nézve szabály, ugyanannak ki kell terjednie az örmény rítusra is.

A keleti kath. egyházak liturgikus nyelvét a florenczi zsinat az áttéréskor használt nemzeti nyelvekben állapította meg, de ugyanakkor kizárt minden változtatást.

Igy kanonizálta a római Kuria időrendi egymásutánban a görög mellett a szyr-kald, a kopt, az ethiop, az örmény s valamivel később az ó-szláv vagy ó-bolgár nyelvet; újabb időben pedig vagyis a XVII. század közepén az oláh liturgikus nyelvet.

Az „Alkotmány“ f. évi 18. száma „A liturgia nyelve“ cz. alatt ez írja:

„A római egyházzal egyesült keleti egyházaknak is van állandó stabilis nyelvök, a melynek megváltoztatását épen oly kevéssé engedélyezi a szentszék, a mint nem engedi meg a cserét és megváltoztatást az egyháznak latin szertartású részeiben.“

Amint annak idején a muszkaországi rutének nem nyerhették el az orosz liturgiát, éppugy az elmúlt években a pápa a zenggi egyházmegye néhány glagolit liturgiájú hitközség kérését is elutasította, a mikor azok a latin szertartás behozatalát kérelmezték.

Fentebbiekből kitetszik, miszerint nemcsak hogy a rítus-csere van tiltva, de még a liturgia nyelvének a megváltoztatása sem eszközölhető Róma beleegyezése nélkül; és pedig azért, mert jóllehet, hogy a nyelvcseré nem dogmátikus, hanem pusztán fegyelmi ügyet képez, mégis a pápa egyházfői jogkörébe tartozik.

A gör. kath. székelyek egyike-másika, ha neki már terhére vált az oláh oltárnyelv, hiába kíván róm. katholikussá válni, azt nem teheti, sőt csakis a schizma vagy a protestántizmus kerülő útján juthat a latin egyház kötelékébe.

Ebből is kitünik, hogy mennyire üdvös és a római pápák rendeleteinek is megfelelő törekvés az, a mely a hazai örménységet, mint ab ovo és így meg nem szünt örm. kath. jellegű népet, egy őt törvény szerint is megillető örm. kath. főpásztor lelki gondjaiba helyezendő vissza.

Hazánkban minden Róma által approbált oltárnelv illetve liturgia önrendelkezési joggal bír, tehát nem tarthat már sokáig az a jelenlegi ideiglenes állapot sem, a melynek az örmény püspökség helyreállítása van hivatva egyszersmindenkorra véget vetni. A magyar-görög katolikusok oltárnelvének kanonizálása vagyis jobban mondva a magyar liturgia elvi kérdése most van Rómában döntés alatt.

Adja Isten, hogy a pápai bölcsesség sok százezernyi hívő lelki óhajtását megnyugtathassa. Szerencsénkre nekünk 200 éves a jogunk az örmény liturgia használatára, mert őseink áttérésekor a Szentszék az ó-örmény nyelv ősrégi privilégiumát a beköltözött örménységre is kiterjesztette.

És ime — nem szemrehányásként hozom fel — míg a görög rítusu magyarok jöllehet, még approbált liturgiával sem bírnak, mégis már 1873 óta Hajdu-Dorogon vikáriátust nyertek: addig a szintén nem kevésbé hazafias magyar-örmény klérusnak egyetlen papja sincs közel két század óta még az infula viselésére is feljogosítva.

Nincs a mi a nyáját összetartsa s ez segíti elő a latin rítusba való lassú átmenetet, holott a moldovai orthodoxhitű testvéreinket épen csakis az örmény püspökség révén lehetünk képesek az unionak megnyerni. Tehát Szamosújvárt, a katholicizmusnak e délkelet felé kitolt magyar bástyáján Verzár Auxentius utódának lesz fenntartva az a szent hivatás, hogy hazánk ritusában megszilárdított örménységét összetartsa és az örmény liturgia daczára Magyarország egyik leghazafiasabb magyar egyházának, az örm. kath. egyháznak vesse meg újalapját.

És ebben nem is lehet kételkednünk, mert nálunk az örmény leszámazás és az örm. kath. jelleg egy és ugyanazon fogalomnak felel meg, s a hányan magunkat örményekül valljuk és érezzük, ugyanannyiunknak egyúttal az örm. kath. egyházmegye hiveiként is kell magunkat az egyházjog és törvények szerint tartanunk. Az örmény liturgia mintegy a latin és görög között foglal helyet, s a mennyiben egyiktől távolodik, ugyanoly mér-

tékben közeledik a másikkhoz. Már ha egyébert nem is, de csupán azon átmeneti és mintegy közvetítő jellegénél fogva az örm. ritus nagyon érdekes sajátosságokkal van felruházva s ennél fogva annak megszilárdítása és egyházszerkezeti önkormányzata nemcsak rituális, de általános kath. szempontból is kívánatos. Egyaránt szép és nemes feladat vár tehát e tekintetben is az erdélyi r. kath. egyházmegye püspöki trónörökösére, gróf Majláth Gusztáv koadjutorra, kinek főuri származása, ifjúi hévtől duzzadó vallásos ambíciója, áldozatkész hitbuzgó előélete, nemkülönben a földi javakban is neki osztályrészül jutott tetemes vagyona és elfogulatlan igazságszeretete mindmegannyi biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy az örmény püspökség eszméjét felkarolja, s annak Kelet felé irányuló misszióját felismervén: az autokefál örmény kath. egyház újjáépítésével magának aere perennius örök emléket állítson. A midőn tehát Erdély segédpüspökét a hazai örménység is vallásos hódolattal üdvözli, egyúttal növekvő reménnyel tekint az örmény püspöki süveg (száhavárd) fölkelő napként tündöklendő áldásos sugaraira. Hiszen a közóhaj most még részben hamúfedte zsarátnokának újra kigyuló világánál fog a magyar-örmények itt-ott elhalványult örm. kath. jellege is az ősi püspöki tűzhelynél új életre lobbanni. Már pedig az ősi ritus e Veszta-tűzének ápolása illetve az örm. kath. püspökség föltámasztása nemcsak, hogy megfelel a hazai örménység legszentebb kötelmének, hanem egyszersmind egy hazafias népfaj összes életföltételeinek legvallásosabb megnyilvánulásaként tekinthető.

A saját szertartásától elszokott kisebbség, ha most még itt-ott tán a nemtetszés, közöny vagy pláne kicsinylés álarca alatt passzív módon viselkedik is az örmény püspöki szék visszaállítását sürgető általános mozgalmakkal szemben: bizonyára nem csalódom, hogy majd az örmény főpap beköszöntő pásztorlevelének hívó szózatára a passzív ellenállók se vonakodnak sokáig és elébb-utóbb az örm. kath. egyház köré fognak csoportosulni.

Hiszen társadalmi rang és politikai állás mit sem fog ez által veszíteni nimbuszából, sőt az örménység

köréből kimagasló előkelőségek sokkal nagyobb szolgálatokat tesznek magyar hazájuknak is, hogyha palam et publice örményeknek tartják magukat. Mert ha egy Karátsonyi gróf, vagy egy Dániel báró magát örm. kath. magyarnak vallja: egyúttal fáklyát gyújt azon hazafias ösvény megvilágítására, melyen valamint az örményeknek, éppugy a másajkú magyar honpolgárok-nak is nyitva áll az út a legmagasabb méltóságok elnyerésére.

Holott ha vezéralakjaink a magyar néprajzi közösségbe nyomtalanul beolvadva, őseik ritusát számba sem veszik: igaz, hogy hivatalosan néhány száz fővel megapaszthatják az örmények aránylag így is elég csekély számát, mindazonáltal származásuk révén és saját lelkiismeretük előtt mégis csak megmaradnak örményeknek.

Az örmény nemzetiség fogalmában és tudatában különben sem rejlik valami olyan folt, a mi az egyéniség tekintélyét, a személyi tulajdonságok értékét alászállítaná.

A vallásáért és állami függetlenségeért harczoló politikai örmény nemzet múltja és történelme egy nyitott könyv, melyet Klió egy hős költemény gyanánt örökített meg.

Aztán beköltözött őseinkre is méltán csak büszkék lehetünk, hiszen neveik és a magukkal hozott családi ereklyék előkelő eredetre vallanak.

De mind ezektől eltekintve vajjon lealázó-e az, hogy vagyontukból kifosztva, becsületes munkához láttak s a kereskedelem, ipar és földművelés terén érvényesült üzleti szellemük őket új tőke szerzésére serkentette?

Nem-e épen ez a körülmény szinte kétszeres tiszteletet érdemel, a midőn róluk megemlékezünk? Hiszen a legtöbb magasrangú és dúsgazdag hitfelünk épen az egyszerű, de vagyonszerző derék kereskedőknek köszöni mai jollétét. Le a kalappal az ilyen elődök előtt, kiknek emléke iránt az egész jelen nemzedék csakis a legnagyobb hálával tartozik. És itt eszembe jut dr. Herman Antal etnográfus barátomnak az „Armenia“ 100. jubiláris számában megjelent igénytelennek tetsző, de

mély tendenciájú cikkelye, mely jelképesen arra int, hogy ne tapossuk lábbal az ősök emlékét.

A kik nem emlékeznek reá, kérem, hogy olvassák el még egyszer azt a rövid néprajzi vázlatot, mely a mulandóság megkapóan rideg valóságát festve, azt úgyszólván kézzelfoghatólag teszi előttünk érzékelhetővé

S habár egy armenofil tudós kiméletes gyöngéd-ségével, de félreérthetetlen közvetlenséggel ütközik meg a lengbergi örmény székesegyház czintermének örmény feliratú sírkövekkel való kikövezése felett, s ezzel mintegy a hazai örménység fülébe is oda sugja a „memento mori“-t.

Tehát rázzuk le már egyszer mi is magunkról a fajunk életerejét emésztő ingadozás és közöny lidércz-nyomását, s férfias elszántsággal álljunk önzetlen szol-gálatába az egyre hangosabban nyilvánulni kezdő nép-a k a r a t n a k.

Utóvégre is ez előtt mindnyájunk kötelessége meg-hajolni.

Tehát az örmény leszármazás pusztán ebből az ok-ból is azt a feladatot rójja reánk, hogy eredetünk hagyo-mányaihoz hívek maradjunk és a hazafias armenizmus ápolásával saját fajunk fenmaradását biztosítsuk.

És ebben látom én az eddig alig figyelemre méltat-tott maroknyi örménységnek, hogy úgy mondjam, m a g y a r nemzetpolitikai hivatását.

Ez nem nagyzási hóbort, mert általa az a nemzeti-ségek előtt példányképül szolgáló magasztos elv jut dia-dalra, hogy örmény nemzeti ritusa daczára magyarán élni és fenmaradni óhajt e hazában egy keleti néptörredék, mely a szálló ige szerint ma már csaknem „magyarabb a magyarnál“! Tehát másodrendű kérdéssé törpül az, hogy vajjon a magyar-örmények létszáma a tizenötezert túlhaladja-e avagy azon innen marad?

Ellenben felette nagyobb horderővel bír az a haza-fias katolikus szempont, hogy bíboros egyháznagyjaink, mint a pápai tiarának szintén reménybeli várományosai, s hogy velük egyáltalán az egész magyar kath. főpap-ság csakis a Szentszék bölcs intenczióit követnék, ha a

hazai örm. katolikusok önálló püspökségre törekvő jogosult mozgalmát magas pártfogásukra méltatni kegyeskednék.

Hiszen a több ezernyi oláhországi örménység uniálásának az előmozdítása a magyar kath. klérus előtt sem lehet közömbös, pláne a mikor Szent-Péter utódjai is ex cathedra kinyilatkoztatták.

„Volumus, ut omnes catholici fiant, non ut omnes latini fiant.“

Végelemzésben tehát újra meg újra csak arra az eredményre jutunk, hogy a magyar-örmények közös örm. kath. jellegének s a vele szerves összefüggésben álló néprajzi egységének nemcsak egyedüli biztosító s ugyszólván utolsó mentsvára és legfőbb összetartó ereje, hanem egyszersmind legtermészetesebb központja, sőt mintegy ragyogó koronája is elvitázhatatlanul semmi más nem lehet, mint az

„Örmény katolikus püspökség!“

Merza Gyula.

SZÉP ÁRÁ

tragoedia öt felvonásban.

Irta:

Márton Dávid. (Hatodik folytatás.)

Harmadik felvonás.

Királyi palota. Ármávir várában Jobb felől trón, bal felől egy szobor látható. A háttérben oszlopok; az oldalfalakon fegyverek függenek, közbe-közbe harezosokat ábrázoló képekkel. Jobbra nagy íves ablakok, erkély. Alkony.

ELSŐ JELENET.

Csár. (Egyedül)

Mért gyülölöm e férfit oly nagyon?
Talán királyi természetén merengve

Merültem el a gyűlölet rideg
Posványiban, vagy fénye vette meg
Szemem világát?!... Nem tudom valóban!
De érzem, hogy lelkemen fagyos.
Sötét redő kel minden szó nyomán,
Mi róla zendül a tömeg között;
S a fény sugar, mely a szemekben kél,
Midőn alakja feltűnik ragyogva
A nő-sziveknek bálvány-képeül:
Mind annyi kígyó, mely szívem felett
Vérfagylaló testével átvonul.
E gyűlöletnek ninesen indoka,
Csak azt tudom, hogy mélyebb Ván vizénél,
S felzajlik olykor, mint a tenger árja,
Habár a bösz vihar lehellete,
Az enyhe szellő sem csapong fölötte.
Hisz Almira, — ki érzeményeinket
Versényre hívta egykor — eltűnénk;
S — a mit szívemben itt hagyott — az ür
Betölt a gyűlölet sötét vizével,
S e nedv kicsordul olykor két szememből, —
Mint fájdalom-köny, hogyha látom e
Silány tömeg mint isteníti őt;
Ha hallom ez izetlen üdvrivalgást,
Mely — Árá nevét övezve — gyakran
Visszhangozik a honi bérczeken.

(A trón elé megy, megvetőleg tekintget rá.)

Nem bánta bár e büszke trón soha,
Mégis lefűjnám egy lehelletemmel
Az alvilágba, hol nevem szülemlett.
Milyen gyönyör voln' hogyha romba dőlve
Látnám aranyos, bitoros falát!
Hisz életem napjának akkor érzem
Édes derűjét, hogyha gyász, vihar
Lepi meg a királyi csarnokot;
S mig nemzetem gyönyörben áradoz,
Ha itt a fény, a hír nagyobbodik:
Engem sötét bú, aggodal'm lep el.
Mert a kit ők oly lángolóan szeretnek,
Én gyűlölöm csupán azért, mivel
Nép-milliók szerelmi tárgya ő,
És gyűlölöm, mivel jobb nálam ő!...

(Kivülről hallatszik.)

Éljen a király!

Csár. (Gúnynyal.)

Éljen a király!
Ordíts te czéda, szolgál-sarjadék,
Ki jóra rosszra képtelen vagy. Ordíts!
Tanítsd meg a vihart üvölteni,
Ha nem tudott eddig, kiáltásodra
Visszhangot ad a Csár kaján szíve,
Miben minden jó ellenére lel —
Fennen kiáltva: veszzen a király!...
Bókolj előtte, — mint üres kalászkok
Hajlonganak a szélvihar előtt —
Hizelkedő, tányérnyaló csoport!
Hogy görnyedő hátad legyen a létra,
Melynek fokán az istenek közé jut.
Nem hajlom én előtte meg, miként nem
Szélvész előtt a bérczi sziklaszál.
Ám törjön össze rémitő hatalma
Ezer szilánkra, roskadás között is
Csak azt kiáltom: veszzen a király!

(Az erkély ablakán kinéz.)

De erre tart a földi isten, a nép,
Szebalkáitól környezetten. Félre
Ármány szövő Csár, míg a hódolat
Pártatlan árja itt elhőmpölyög!...

(Jóbbra a mellékajtón el.)

(Kivülről harsona hang hallatszik.)

MÁSODIK JELENET.

Árá, Vadászok.

Árá.

Köszöntelek ti bajnok ifiak!
Kik ott valátok a nap alkonyáig
Ajzott ideggel a király nyomában
A rengeteg hűs árnyain bolyongva, hol
Minden bokorból annyi rém lesett ránk.
Most térjete a nyugalomra, mit
Kérdemelt hű fáradaimatok.
Isten velünk! Jó éjt!

Vadászok.

Éljen a király! (El.)

HARMADIK JELENET.

Árú, Szárkisz.

Árú.

(Fegyvereit egyenként átadja Szárkisznak, ki a hátsó falra aggatja azokat.)

Nem járt ma senki udvarunkban Szárkisz,
Ki a királylyal vágyna szólani?

Szárkisz.

Tudtomra nem, királyom!

Árú.

A városokból gyors futáraink,
A hírnökök se jöttek ma el?

Szárkisz.

Valóban nem, királyom!

Árú.

Ej, mi hát
A hír ma udvarunkban?

Szárkisz.

Semmi!... E nap
Az eseményeket tekintve meddő.

Árú.

Csár sem jelent meg e falak között?

Szárkisz.

Több napja nem járt itt, ha jól tudom.

Árú.

Menj nyugalomra!

Szárkisz.

Tán elébb segélném
Az éji mezt uramra ölteni!

Árú.

Szükségtelen! Magam leszek, ha kell,
Szolgája én magamnak. Elmehetsz.

Szárkisz. (El.)

Árú.

(Egy párducz bőrrel bevont kerevetre dől.)
Irtóztató csend, néma hallgatás
Minden szavamra nemmel válaszol,

Miként ha ez elátkozott napon
Küldötte volna a világra e szót,
— E ronda férget, mely reményeinknek
Új lombjait letépi mind örökké —
A tagadásnak gyáva szelleme!...

(Kis szünet után.)

Te Csár, te Góron és te Kúrián!
És annyi más, — kiket utána küld
Már század ízben útlan útakon —
Nem tértek-e meg végre valahára.
Zöld lombbal a Noé galambjaként
Fölékesíteni e szivár valót?
Oh, jöjjetek! oh, hozzatok felőle
Bár puszta hirt, ha őt a bújdosó
Szűz liljomot nem láthatom soha!
Hisz boldoggá tesz egy levélke, mely
Elébe röppent vándor útain:
Örömmel áraszt el a porszem is,
Min lába nyugodt; és gyönyörbe ringat
A harmat-csepp, mely a virág kehelyben
Nyomába húllt, hogy megremegetté
Lépéseinek szelid lehellete!...
Sőt a ki őt erővel elragadta,
— Ha így hagyá el házi isteneit —
Az orv, ha itt voln' vigaszom lehetne:
Megáldanám erőszakos kezét,
Mit áldozatja forró könyei
Megszentelének zordon útain.

(Kis szünet után.)

Nincs, nincs sehol!... és mindenütt jelen van!
Lelkem szemének: Ararát havában
Alakja fénylik; a napsugarakban
Életereit pillantja meg szemem.
Oh, hányszor elmerengek egy-egy árny
Alakján — az ős-rengeteg között —
Mely természetét siet felölteni!
De hasztalan tárom ki karjaim
Ölelni őt, az árny tovább vonul;
S egy gyöngé fény marad e puszta szívben:
Szelid emléke reszketőn csatázni
Kétségbesésem gyászos éjjelével.

(Fel és alá járva.)

A mély sebet, mit nőm halála vágott
Bégyógyítá e lány bűvös szeme,
De csak azért, hogy újra felmetéljék

A vén idő zordon poroszalai,
Az örömet legyilkoló napok;
S még égetőbb kint hozzanak reám
A réginel, mi új szerelmi lángom
Áldó hevén elhamvadott vala.

(Kis szünet után.)

Oh, Almira! hiába zengi ajkam
A szent remény vigasztaló szavát,
Ha csermelyek dalában hangodat
Felismerem, a mőhlepett vadonban;
Vagy a tavasz szellője zengzetében
Lélekzeted vélem susogni: oh, csak
Újabb csalódás vár szívemre mindig,
S reményeim romján magasra szökken.
— Mint ezédrus a Libánon ormain —
A hit, hogy egy van, a mit elveszítvén
Nem lelhetünk meg itt a földi létben
Többé soha, soha! s ez egy: szerelmi
Tárgyunk!... Ha koronát veszítünk
Kárpótól érte egy-egy fris babérlomb
Megkoszoruzva izzó homlokunk',
Midőn alatta nyugalomra tér.
Ha kincseket rabol el végzetünk:
Új kincset ad a föld kemény szive
Helyettök és pótolva veszteségünk;
Ha a hazának szent határait
Száműzetettként hagyjuk el: vigasztal
A hit, hogy egykor szebb hazát nyerünk,
Túl e világ muló határain.
De hogyha egy lényt, — a ki lelkeinket
Áthatja lelke minden érzetével —
Ragad ki a sors karjaink közül:
Oh, akkor, akkor nincs szívünkre gyógyír!
A síron túl is sajn e fájdalom!...

(Az ablaknál megáll, kis szünet után.)

Kunyhók szerény lakói, mint irigylem
Nyugalmatok!... Ti boldogan pihentek,
Míg a királynak lelke háborog;
S a zaj miatt nem mer leszállani még
Szemére a leghívebb jó barát,
Ki annyiszor elvitte lelkemet
Tündéri szárnyán vágyaim honába,
S bemutatá az örömet, minek
Visszája él csak e kebel fölött!... (Szünet.)
De hogyha elmaradt a csendes álom:

Testvére itt, az ábránd és vele
Elmulatom a hosszas éjszakát,
S bevégezem a megkezdett művet:
Úgy is csak ő foglalta volna el
Lelkem szemét az álom tükörén.

(Szobrász-vésőt vesz kezébe, a szoborhoz megy, faragni kezd.)

Csak egy vonás kell lapjaidra még
És hirdeted te szikla mindörökké,
Kinek szívéért halt meg jó Árá!

(A faragást abban hagyja, a szobrot távolból szemlélgeti.)

Csodálatos mű! Szüzi termete
Az őz alakját versenyezni hívja!
Talán az erdő-szellem ihleté
Vésőm hegyét, midőn e lány alakját
Faragta ki a durva szikla érdes
Lapján, megáldva reszkető kezem,
Hogy nem irányza újat a vadonban
Az őz alakját porba dönteni...
Csak Álmiráért volt e kimélet!...
S e habkebel a habléányok édes
Jutalma tán a kimélet miatt,
Hogy nem tiportam el a liljomot,
Ha a vizek partján merengve jártam.
Szép Álmira a berki szüz virágok
Testvére: oh, ki bántana tehát
Testvéreit a legbűvöseb virágnak?...
Alattvalóit egy virág királynak?....

(Szótlánul nézi a szobrot.) 140

Kisebb közlemények.

Dömötör János felköszöntője. Szamosújvár város hazafias közönsége a márcz. 15-én rendezett szép ünnepélyt közvacsorával zárta be. Azon sikerült felköszöntők közül, melyeket ekkor elmondottak, itt közreadunk egyet. Dömötör János államgymnasiumunk ezen becsült, tehetséges tagja mondotta ezt a maradandó értékű felköszöntőt: Tisztelt polgártársak! A történelem tanítja, hogy kicsiny államokat is nagygyá tett már fiainak odaadó hazaszeretete és viszont hatalmas nemzeteket is porba döntött már polgárainak rideg közönyössége. Azt hiszem méltó, hogy a mai nagy napon, habár csak futólag is megálljunk a történelem e tanítása mellett és keressük, milyennek kell lenni a jó honpolgár hazaszeretetének?!

Polgártársak! Szeretni a földet, melyen bölcsönk ringott, csupán azért, mert táplál; ragaszkodni a rőghöz, mely egykor az élet küzdelmében kifáradt testünknek csendes pihenést ad, csupán azért, mert megszoktuk, ez még nem hazaszeretet. Hiszen az oktan állat is ragaszkodik a helyhez, mely szülte, táplálja, föntartja; mert a természet bölcs intézkedéseiből ott találja fel léte föltételeit. De szeretni egy földet, hol apáink sírjai domborulnak, nemcsak azért, mert mi is ott születtünk, élünk és keresünk egykor megpihenést; hanem szeretni, munkálni és ha kell szenvedni is érte, mert multjának minden szenvedése szívünkhöz nőtt, történelmének minden fényugara büszkeséggel tölti el keblünket; mert jelenének boldogsága a mi boldogságunk, fájó sebei a mi sziveinket is vérzik; mert jövőjének aggodalmai a mi gondjaink is, kilátásai a mi reményeink is; ez polgártársak az igazi hazaszeretet. És hogy önök érzik sziveikben ezt az igazi hazaszeretetet, bizonyítja mai ünneplésünk. Hiszen azért ünnepelünk, mert erős a hitünk, hogy hazánk jövője mindaddig biztosítva lesz, míg fiai Márczius Idusának szent örökségéhez ragaszkodnak. E nap örökségében sok nagy és dicső eszme maradt reánk, de e nap fényében is talán legtündöklőbb az a három csillag, melyet márcz. 15-nek ifjúsága bizonyára isteni ihletből nyert, mély, valóban prófétai bölcseséggel irt ama nagy napon zászlójára, hogy ez a három eszme: a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméje beláthatatlan időkig követendő vezéreszméje legyen minden igaz honpolgárnak. Mert polgártársak, csak ha e föld minden fia szabad, lehet a hon is szabad; csak ha a haza minden fia egyenlő lesz abban a munkában, mely hazánk virágzó föntartására minden polgár egyenlő kötelessége; csak ha a testvéri szeretet versenye egyenlő melegséggel dobogtatja meg minden honpolgár szívét a közös anya, a magyar haza iránt: csak akkor, egyedül csak akkor lesz e sokat szenvedett honnak boldog jelene és biztos jövője. Polgártársak! 49. évfordulóját ünnepeljük annak, hogy a magyar nemzet legdrágább közkinését, a szabadságot, e föld minden fiával, mint vele egyenlően osztozó testvérekkel önként megosztotta. És ime egy félszázad daczára ma is vannak e földnek oly hálátlan fiai, kik noha a magyarral egyenlően élvezik a politikai szabadság minden előnyét, — sőt azzal a nemzet kárára vissza is élnek — még sem akarják az államalkotó nemzetnek utógondolat nélkül odanyújtott testvéri jobbát, hasonló testvéri szeretettel elfogadni. Nem kutatom most, hogy idegen befolyásból származó megtévesztés, vagy rút üzérkedés e szomorú jelenség oka; azt az egyet tudom, hogy sem az erkölcsi, sem a természeti törvények rendjével nem egyezik meg. De vigasztal ezzel szemben az a tudat, hogy ilyen megtévedt fia nem sok lehet a honnak. És ezzel a rút jelenséggel szemben, különös örömmel kell hogy eltöltse minden jó hazafi szívét, ha elgondolja, hogy van e hon lakói között egy kicsiny messze keletről ide telepedett nemzetiség, mely mióta e hon fiaivá lett, soha sem élt vissza a magyar nemzet bizalmával, soha árulója nem volt az

új hazának és ma már minden egyes tagjában a legmegbízhatóbb és legrendíthetetlenebb hiva a magyar állameszmének! És a magyar nemzet ezen édes testvérei, kik vele egyformán szeretik a közös édes anyát: a magyar-örmények. Polgártársak! Hogy a magyar-örmények milyen édes gyermekei, milyen hű fiai lettek a magyar hazának, azt legszebben dokumentálja az, hogy e város polgársága évről-évre fokozódó lelkesedéssel ünnepli Márczius Idusának fordulóját. Ezt bizonyítja e város 200 éves történelme, minden intézménye, melyet a polgárság föntart, vagy a melynek létrehozásában közreműködött. Éltetem hát Szamosújvár hazafias polgárságát! Éljenek!!

A „Contemporary Review“ angol havi folyóiratban Pamze mondja, hogy a történelem csak két esetet említ, midőn egy egész népet pusztítottak könyörtelen módon. Egyik a keleti keresztények elpusztítása Diocletiaék idejében a IV. században és a második az örmények jelen pusztítása. Czikkiró azt jósolja, hogy ezen utóbbi eset, vagyis az örmények elpusztítása is az európai nemzetekre nézve épp olyan szomorú következményekkel fog birni, mint az első. Az a föld, hol a IV. században az első eset történt, pusztává változott és azon néhány századon át majdnem minden élet kihalt. Most Abdul-Hamid alatt beállott a második eset. Író nem elfogult az örmények iránt, sőt azt mondja, hogy az örményekben is vannak rossz tulajdonok; de az örményeket nem rossz tulajdonaik miatt büntetik, hanem azért, mert műveltségüket tovább fejleszteni akarják, mert védik emberiségi érdemeiket, emberi jogaikat; iskoláik számát szaporítják; követelik, hogy ők és nejeik tiszteletben részesüljenek. És ime ez az elemi jogkövetelés gyanút keltett a szultán titkos tanácsosaiban. Tekintve az örmények számára eszközölt gyűjtéseket, az író kétségbe esve ezt mondja: „Ime ismét itt a tél. Az örmények éhesek és meztelenek. Vajjon nem jobb-e, ha engedjük őket hamar meghalni, hogysem megnyujtani azoknak haldoklását azon morzsákkal, miket nekiök nyujtunk.“

Irodalom és művészet.

„Szép Árá“ a magyar színpadon. A nagyváradi „Tiszántúl“ folyóiratunk legutóbbi füzetét ismertette, Márton Dávid iratórsunknak közlés alatt levő színművét következőleg méltatja: „Márton Dávid „Szép Áráját“ már volt alkalmunk dicsérni, most csak annyit mondunk, hogy megfelelő fényes diszletekkel, (Szemiramisz építkezései,) s jelmezekkel, a költői nyelvezetű tragédia, fenomenalis sikert arathatna Budapesten! A külön lenyomatot mindenesetre elvárjuk.“

„Armenische Beiträge.“ (Örmény adalékok) czim alatt dr. Herrmann Antal és dr. Patrubány Lukács Budapesten német nyelvű folyóiratot indítottak meg, mely időhöz nem kötött füzetekben jele-

nik meg. Egy kötet 10 füzetből áll, ára 10 mark. Adalékok, megrendelések dr. Patrubány Lukácshoz Budapestre (I. Karátsony-utca 6.) intézendők. A megjelent első füzet tartalma következő: I. Az örmények neveinek magyarázatai. II. Örmény istennevek. III. Escurse cím alatt három apróságot közöl. E szükséges vállalatot becses olvasóink érdeklődő figyelmébe ajánljuk.

Eredeti török oklevél-nek fényképészet útján eszközölt másával ajándékozta meg a napokban szerkesztőségünket a helybeli fegyintézet derék igazgatója: Vajna Károly. Az igazgató, ki lapunknak munkatársa, az eredeti fermánt lefordítás végett elküldötte Budapestre Vámbéry Árnin tudós orientalistánkhoz, ki a fermánból a következő „Kivonatos fordítást” csinálta: „Ezen rendelet, mely 1768 október havában kelt (a Hidzsra 1182 évének hatodik hónapjában) s melyet az akkori német császári követ eszközölt ki Mustafa szultántól, arra vonatkozik, hogy miután Vártán János (örmény születésű) erdélyi kereskedő, ki Austria császárnőjének (Mária Theresziának) alattvalója, Iszlámbolban vagyis Konstantinápolyban vásárolt portékái után már megfizette a rendes vámot, s e lefizetésről a konstantinápolyi vámbiztostól tezkérét is kapott, két szolgájával s a vásárolt portékával hazájába visszatérni szándékozván, Moldván és Oláhországon átvezető útja közben semmi néven nevezendő akár vám, akár adó ezimén leendő zsarolásnak alá nem vethető, sőt a két államfél közötti szerződés értelmében, miután a vámot egyszer megfizette s arról elismervényt is kapott, szárazon és vizen egyaránt biztosan és bántatlanul utazhatik, mert bárminéven nevezendő vámkövetelés ezen szultáni rendelet s a közös megegyezés ellenére történnék.” Ezen fermánból látszik, hogy a hazai örmények még a mult században is nemcsak kereskedelmi összeköttetésben állottak Kelettel, hanem évenként személyesen is elmentek Keletre. (Lázár Gyula gyergyó-szt.-miklósi gazdag kereskedő most is meglátogatja évenként egy néhányszor Konstantinápolyt.)

A budapesti nemzetközi műkiállításán számos külföldi művész vesz részt; a melyek sorában találkozunk egy világhírű örmény festőművész, az orosz udvari festő: Iván Ajvazovszky nevével is.

Közgazdasági élet.

Örmény gőzhajó-társaság. A Káspi-tengeren eddig két örmény gőzhajó-társaság hajói jártak: a „Mászisz” és a „Thumánéancz” nevű társaság hajói. A két társaság egyesülni akart, de nem tudtak megegyezni abban, hogy az új társaságot melyik czéggel nevezzék el. A „Mászisz” társaság, melynek „Áni” „Széván” stb. nevű hajói rég járnak a Káspi-tengeren, legfőbb részvényesei a Fitoján testvérek. Ezek tehát a társaság hajóit áruba bocsátották; ígérték ugyan Thumánéancz a hajókért egy millió rudelt, de 1,250.000 rubelért egy orosz társaság vette meg azokat.

A földművelés érdekében. A zalathnai kénkovand-ipar részvénytársaság közhírré tette, miszerint a brassói kénsav és műtrágyagyár készítményeiből Szamosújvár és vidéke részére, Kincses Joachim, helybeli kereskedőnél, állandó raktárt rendezett be; hogy így lehetővé tegye a hazai gazdaközönségnek, kicsinyben is, a legjutányosabb gyári áron szereznie be, kísérletezés és céljából, az említett gyár készítményeit.

Mi újság az örmény világban?

Politika egy családi ünnepélyen. Gladstone, volt angol miniszterelnök neje születés napjának évfordulóján, az angol-örmény egyesület küldöttsége tisztelettel Gladstone lakásán. Az üdvözlő küldöttség szónokának szavaira, az ősz Gladstone felett neje helyett, megköszönve az átnyujtott emléktárgyat. Majd azután heves szavakban fakadt ki a török szultán ellen, s panaszainak felsorolása után reményét fejezte ki az iránt, hogy nemsokára jobb idők köszöntenek be a szegény örmény nemzetre!

Ingyenes konyha. Tiflisben a Veliáminovszki útca Changhalamov-féle háznál ingyenes konyha nyílt meg a Török-Örményországból elmenekültek számára, a hol minden nap tápláló étel és egy font fehér kenyeret adnak minden egyes örménynek; ezenkívül nov. 6-ka óta minden egyes menekültnek hetenként 1 font cukrot és $\frac{1}{8}$ font teát adnak.

Rekvium a vértanukért. Párisban a Szent-Klothild-templomban misét mondott a nemzeti ügyért elvérzett örmények lelki nyugalmáért Menevesián atya, ki a bécsi mechitharisták szerzetének egyik jelentékeny tagja. A szentegyházban mintegy 1500 örmény volt jelen. Evangelium után örményül egyházi beszédet tartott. Beszédében azt is mondotta, hogy a törökök által megölt 200.000 örmény mind vértanú lett. A prédikáció végén kérte a jelen volt francziákat, hogy legyenek az örményeknek segítségére.

Érdekes interwiew. Egy igen tekintélyes, a diplomata világhoz közel álló görög ember fogadta közelebről a „Budapesti Hírlap” tudósítóját, s a többi közt így nyilatkozott, a keleti viszonyok felől: — Én tavaly az olympiai játékok után Szmyrnába mentem és mit láttam? Egész Szmyrna és egész Kisázsia — a hol csak görögök laktak, — lázban volt és napról-napra attól tartottak, hogy konfliktus támad egyrészt Törökország — másrészt a görögök és az örmények között!

Felolós szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvártt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
